

Бојана МИЉКОВИЋ-КАТИЋ
Историјски институт
Београд

ПОРЕСКА ПОЛИТИКА УСТАВОБРАНИТЕЉА *

Апстракт: Пореска политика уставобранитеља била је усмерена на повећање пореског обухвата становништва (укључивањем неожењених лица без имања и стално насељених Цигана), прецизирање законске регулативе, контролу тачности и обухвата наплате и усавршавање техничких поступака за прикупљање пореза и казни за немар локалне управе. Кориговани су услови повлашћења у правцу све мањег броја изузетих, а започет је и процес унификације и стандардизације посредних пореза, праћен укидањем повластица појединих категорија становништва. Будући да су остали у оквирима наплате пореза по глави становника, привредни ефекти њихове пореске политике нису били велики, а ефекте повећаног пореског обухвата становништва умањила је чињеница да су обавезе већине нових пореских обвезника биле осетно ниже од пуне пореске стопе грађанског данка.

Key Words: constitutionalist, tax policy, taxes, assessment, economic effects.

Порески систем који је примењиван у време уставобранитеља уведен је 1835, претварањем спахијског десетка и харача у новчани еквивалент.¹ Данак је тада утврђен на шест талира годишње по глави пореског

---

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Српско друштво од друге половине 17. века до краја Првог светског рата. Постојаност и промене* (Ев. бр. 147027).

¹ Претварањем свих натуралних и новчаних давања у јединствени порез од шест талира пореске обавезе становништва нису биле повећане (Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Српска академија наука и уметности, посебна издања, књ. DLXX, Одељење историјских наука, књ. 12, Београд 1986, 71). Пореске обавезе најчешће су исплаћиване у талирима. Обрачунска јединица била је грош, али је имао два курса – доњи (порески) и горњи (чаршијски). Двоструки курс гроша уведен је 1833. године, како би био онемогућен велики прилив лошег турског новца у државну благајну након прикључивања тзв. отргнутих крајева. Порески курс је

обвезника, односно 60 гроша, и плаћао се у два пута.² Новим пореским системом задржан је кулук на градњи и одржавању путева, мостова и граничног плота, један радни дан кулука сеоском кмету и давање подвоза и хране чиновницима током службених боравака у општини. Ова последња обавеза претворена је касније у прирез за дочек чиновника, а кулук сеоском кмету је укинут.³ Мада је кулук према одредбама Хатишерифа из

био званични курс, а чаршијски је третиран као реални курс за турски новац и вредео је већ тада двоструко мање од чаршијског гроша (М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, књ. I, Београд 1901, књ. I, 527–528). Порески курс гроша одржавао се годинама на истој или готово истој вредности. Вредност једног аустријског дуката, на пример, кретала се деценијама око 23 пореска гроша. Уочи доласка на власт уставобранитеља аустријски дукат је вредео 24 пореска гроша, колико и 1837. године (Б. Перуничкић, *Град Параћин*, Параћин 1975, 158; Б. Перуничкић, *Алексинац и околина*, Београд 1978, 392). Тарифом из новембра 1841. године одређен је курс дуката на 23 гроша (АС, МФ, П, 1841, ф. VIII, РНо 526), а тарифом из 1842. године враћена му је вредност на 24 гроша; почетком 1855. вредео је 23,3 гроша (Зборник закона и уредаба у Књажевству Србији (=Зборник закона) VIII, Београд 1856, 95) и тек му је новом новчаном тарифом исте године вредност повећана је на 28 пореских гроша (Зборник закона VIII, 1856, 78) и више није мењана до краја владавине уставобранитеља. Упркос томе што се није често мењао, сваке године објављиван је курс новца у пореском течају за ту годину, који је важио при сакупљању пореза (М. Петровић, *Финансије и установе*, књ. I, 524).

² Због непостојања националне валуте, али и због лакшег обрачуна различитих валута, данак је исказан у више валута: износио је шест талира, односно 36 цванцика или 60 гроша или два и по дуката у злату (М. Петровић, *Финансије и установе*, 346). Грађански данак је уочи увођења тзв. пореских гроша 1855. године износио 25 добрих гроша полугодишње, а тада је утврђен на 30 пореских гроша полугодишње: “Како су пак новом тарифом о цени монета у порезском теченију [...] која с 1. неомврија тек[уће] 1855. године у живот ступа, укинути добри грошеви, и уместо ови установљени порезски, и како се данак грађанскиј по овом порезском теченију монета наплаћивати има, а имено уместо досадашњи 25. гр[оша] добри 30. гр[оша] порезски полгодишње, које ће се измиривати са 1. # [дукатом – Б. К] цес[арским] и једним цванциком” (Зборник закона VIII, 1856, 92).

³ М. Петровић, *Финансије и установе*, књ. I, 346; Зборник закона IV, 1849, 154. Укидање кулука било је предвиђено тзв. Турским уставом из 1838. године (Зборник закона I, 1840, 11, чл. 49). У општинама где није расписан прирез за дочек чиновника, у природи је обезбеђено њихово издржавање. Међутим, како су прикупљању приреза за дочек чиновника вршене многобројне злоупотребе, углавном прописивањем превелике висине приреза и коришћењем прилике да се многа приватна лица почасте при доласку чиновника (Б. Перуничкић, *Град Параћин*, 282; Б. Перуничкић, *Чачак и Горњи Милановац 1815–1865*, Чачак 1968, 649–652; Зборник

1838. требало да буде плаћен, то није чињено ни приликом одржавања граничног плота и одржавања и градње путева и мостова ни приликом градњи касарни.⁴ Кулучарске обавезе народу су тешко падале, о чему, поред осталог, сведоче и захтеви да се кулук за јавне радове укине, изнети на Светопетровској скупштини (1848) и Светоандрејској скупштини (1858). Захтевима није удовољено због ограничених буџетских средстава из којих би требало да буду финансирани стварни трошкови градње, као и због уверења да нема довољно плаћене радне снаге за планиране обимне радове.⁵

Данак је у истом облику и износу наплаћиван од 1835. до 1884. године,⁶ изузимајући време уставобранитеља, када је износ данка више пута промењен. Већ 1839. године Намесништво је спустило данак на пет талира годишње, из политичких, а не економских разлога, како би сузбило утицај кнеза Милоша Обреновића у народу. Међутим, увећане буџетске потребе (нарасле нарочито због организовања управног и судског апарата) натера-

---

закон VIII, 1856, 102), уредбом из 1855. године препоручено је општинама да у натури плаћају боравак чиновника. Онима које то не желе или не могу, одобрено је плаћање новцем, уз строгу контролу окружних власти и уредно евидентирање броја чиновника, коња и пратње с којом су стигли у неку средину (Зборник закона VIII, 1856, 103).

⁴ *Устав Књажевства Србије*, Зборник закона I, 1840, 11; Зборник закона 30, 1877, 98. Кулук при градњи среских кућа, на пример, није плаћан (*Решенија на прошењенија Св. Петровске народне скупштине и на зактевања народа*, Зборник закона IV, 1849, 184). Због различитих разлога, ни плаћени кулук повремено није исплаћиван. Тако су се, на пример, приликом подизања телеграфских стубова 1854. године кулучари смедеревског округа из патриотских разлога одрекли надница, због чега су у *Српским новинама* посебно апострофирани (*Србске новине* 1855, бр. 10). То се понављало и наредних година приликом реконструкције Цариградског друма и у другим деловима Србије. (*Србске новине*, 1860, бр. 124; Архив Србије (=АС), Државни савет (=ДС), 1844, Но 301; АС, Министарство финансија (=МФ), Промисљеност (=П), 1841, ф. VIII, РНо 523).

⁵ *Србске новине*, 1860, бр. 126; *Решенија на прошењенија Св. Петровске народне скупштине и на зактевања народа*, 184; А. Раденић, *Светоандрејска скупштина*, Споменик Српске академије наука и уметности СХИИ, Одељење друштвених наука, нова серија 15, Београд 1964, 69, 117. Иако су на Светоандрејској скупштини прихваћени захтеви посланика ужичког и крушевачког округа за укидање кулука, закон није донесен, а решењем из 1860. кулук је задржан у дотадашњем облику (Зборник закона XIII, 1861, 161–162). И *Законом о подизању јавних грађевина* из 1865. предвиђен је кулук – плаћени приликом градње јавних грађевина, а бесплатан при одржавању пограничне линије (Зборник закона XVIII, 1865, 95–96, 98–99).

⁶ *Преглед броја порез плаћајући глава у Србији од године 1834. до 1884*, Државопис Србије XIII, Београд 1884, 2.

ле су уставобранитеље да 21. децембра 1841. године порез поново повећају на шест талира, уз образложење да се државним приходима „не могу више трошкови који се на постојеће земаљске потребе чине подмиривати”.⁷ Како су у међувремену они повели борбу за збацивање кнеза Михаила Обреновића са престола, повишење пореза, као и неке друге мере попуњавања државног буџета, попут наплате жировнице у корист државе (а не општина), искоришћени су поново у политичкој борби, сада против кнеза Михаила. Стога су након довођења Александра Карађорђевића на кнежевски престо, уставобранитељи укинули већину мера донетих ради попуњавања буџета под владавином кнеза Михаила, па су поништили и одлуку о повећању пореза и данак 28. новембра 1842. године поново спустили на пет талира. Политички мотиви те одлуке готово експлицитно су наведени у кнежевом образложењу настале промене.⁸ Данак је у том износу наплаћиван до краја њихове владавине, а поново је подигнут на шест талира *Законом о порезу* из 1864. године.⁹

Данак, односно грађански данак, плаћао је сваки ожењени пунолетан мушкарац млађи од 70 година.¹⁰ Сматрало се да се данак састоји од два дела: пореза на личност и пореза на имање, при чему је порез на личност износио два, а порез на имање три талира (у периоду када је данак плаћан пет талира), док су били исти када је данак плаћан шест талира.¹¹

До доласка на власт уставобранитеља основни порески принцип била је наплата пореза од ожењеног мушкарца, без обзира на величину и вредност његовог имања. Неправедност тако заснованог пореског система, који је богате нежење ослобађао, а сиромашне ожењене мушкарце оптере-

---

⁷ Зборник закона 30, 1877, 298. Датуми у тексту су по новом календару, док су датуми цитирани у документима по старом календару.

⁸ “Желећи свако бreme, колико је могуће и колико се са потребом и ползом општом слаже олакшати, како би народ после бурни, за *Отечество наше, времена у самом почетку сладост правде и правце, благотворним Уставом земаљским утврђене, окусити и уживати могао, решили смо* [подвукла Б. К] данак који је досад са шест талира с главе на главу ударен био, од Ђурђевог дне 1842. год. на пет талира спустити“ (Зборник закона II, 1845, 195).

⁹ Зборник закона XVII, 1865, 278.

¹⁰ *Правила од 12. марта 1841. [...] за пописивање данак плаћајући глава*, Зборник закона II, 1845, 34.

¹¹ Мита Петровић, *Финансије и установе*, књ. I, 347. Подела данка на порез од личности и порез од имања доследно је спроведена у правилима о наплаћивању данка из 1841. године (Зборник закона II, 1845, 32–36). Задржана је и *Законом о порезу* из 1864. године (Зборник закона XVII, 1865, 278, чл. 3), а у специфичном виду и након пореске реформе 1884. године.

ћивао порезом, уочена је још за владавине кнеза Милоша.¹² Она је додатно потенцирана чињеницом да је једнако био оптерећен и богатији и сиромашнији део ожењених мушкараца, због чега је кнез планирао пореску реформу и наплату пореза према вредности имања. Сprovedена је, међутим, само припремна фаза реформе (попис становништва и његове имовине) 1834. године.¹³ Приликом плаћања пореза имовно стање пореских обвезника узето је у обзир на тај начин што су сиромашнији плаћали половину, четвртину, осмину, па и шеснаестину пуног пореског износа. Остатак дуга наплаћиван је од богатијег дела пореских обвезника исте општине, тако да је укупна сума наплаћеног пореза одговарала пуном износу пореског давања свих пореских обвезника.

Прве промене у пореском систему спровео је кнез Милош 1837. године, увевши у порески систем добро стојеће неожењене домаћине. Он је оптеретио порезом неожењене, удовце (и удовице), који су „с баштином, дућаном или другом трговином или имјенијем добро стојећи“.¹⁴ На трагу тих одлука деловали су и уставобранитељи, настојећи да порески обухват становништва повећају укључивањем неожењених у порески систем. Уредбом од 24. марта 1841. године проширили су круг неожењених пореских обвезника, увевши правило да грађански данак плаћа, поред физички и ментално здравих неожењених, удоваца или удовица “с баштином, или именијем, или занатом, или трговином или буди којом промишленостћу добро стојећи[x]“¹⁵ и сирочад која је наследила имање или радње.¹⁵ Порески обухват неожењеног мушког становништва нарочито је проширен 1840. године, увођењем тзв. бећарског данка (1. јануара 1840),¹⁶ којим су у порески систем укључени неожењени мушкарци без некретнина. Наиме, бећарски данак плаћали су „неожењени људи, кои нити кућа, нити баштина својј имају, него, служећи другог, себи годишње што привреде“.¹⁷ Бећарски данак плаћан је одједном за целу годину. Делио се на четири класе, од којих је највиша чинила тек четвртину пуног пореског износа грађан-

¹² М. Петровић, *Финансије и установе*, књ. I, 347.

¹³ Лепосава Цвијетић, *Попис становништва и имовине у Србији 1834. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) 13, Београд, 1984, 9–118.

¹⁴ Зборник закона 30, 1877, 160.

¹⁵ *Правила од 12. марта 1841. [...] за пописивање данак плаћајући глава*, Зборник закона II, 1845, 32, 34.

¹⁶ *Уредба како ће се од сад и од бећара данак узимати*, Зборник закона I, 1840, 117

¹⁷ Из једне одлуке кнеза Милоша од 19. маја 1837. године могло би се закључити да су тада у порески систем укључени сви трговци, механције и шпекуланти, дакле и они без имања, али формулација није сасвим јасна (Мита Петровић, *Финансије и установе*, књ. I, 350)

ског данка (од 36 цванцика) и износила девет цванцика.¹⁸ На тај начин, уставобранитељи су у порески систем увели нову социјалну групу – слуге, калфе и уопште раднике.

Брачно стање при утврђивању пореске способности коначно је постало небитно применом правила о попису данка од 13. октобра 1843. године, којима је прецизирано да порезу подлеже свако лице старије од 18 година, уколико се бави неком делатношћу или поседује некретнине.¹⁹ На тај начин, је уместо брачног стања пореског обвезника за његов порески статус постала битна економска способност, оличена у способности да као одрастао привређује.

Даље проширење пореског обухвата становништва уставобранитељи су извршили 1853. године, обавезавши на плаћање бећарског данка и државне служитеље.²⁰ Висина њиховог пореза зависила је од висине плате, при чему је данак оних с највишом платом (од 120 талира годишње) био изједначен с највишим бећарским данком.²¹ Тиме је још једна социјална група укључена у порески систем.

Исте, 1853. године, заокружена је политика проширивања категорија пореских обвезника под уставобранитељима укључивањем Цигана у редовни порески систем. Сматрајући да непотребно финансијски оптерећује државу и врши злоупотребе над пореским обвезницима, централна управа је укинула арачилук, установу која је била задужена за прикупљање пореза од Цигана, и Цигане подвргла редовној полицијској власти, укључивши их на тај начин у државни, па и порески систем земље.

Обухват Цигана такође је вршен постепено. Најпре су, још под Намесништвом (17. октобра 1839), укључени у пореске обвезнике стално насељени Цигани хришћанске вере који су поседовали некретнине. Они су

---

¹⁸ *Уредба, како ће се од сад и од бећара данак узимати*, Зборник закона I, 1840, 177–181. Прва класа плаћала је девет цванцика, друга шест, трећа четири, а четврта два цванцика годишње (Исто, 178, чл. 5; 179, чл. 12).

¹⁹ „Под давање правителству србском припадајућег данка подпадају не само жењени људи, кои су 18-ту годину возраста свога прешли, а притом се као старешине фамилије своје сматрају, само ако баштину, или друго какво непокретно имање притјажавају, или се занатом, трговином или буди којом другом промишљеностју у Књажеству Србије занимају“ (*Правила од 1. октоврија 1843. [...] за комисију пописивајућу данак плаћајући глава*, Зборник закона II, 1845, 219).

²⁰ *О наплаћивању данка од служитеља правителствени*, Зборник закона VI, 1853, 223–224.

²¹ На плате од 100 до 120 талира државни служитељи су плаћали шест цванцика, на плате од 80 до 100 талира четири цванцика, а на плате до 80 талира два цванцика годишње (Зборник закона VII, 1854, 41–42).

од Ђурђева 1840. године плаћали грађански данак.²² Од 1853. године обухваћени су и Цигани који нису поседовали некретнине. Од тада су стално насељени Цигани плаћали данак по истим критеријумима као и остали поданици српске државе – грађански, уколико су поседовали некретнине или се бавили занатом, а бећарски, уколико су били неожењени или радили за другог. На тај начин, повећан је број пореских обвезника за око хиљаду лица. Цигани-скитачи наставили су да плаћају цигански харач и били су ослобођени свих осталих давања, осим за издржавање циганских кметова. Харач се делио на три класе. Пун износ циганског харача плаћан је најпре 24 гроша, а од 1855. године 29 гроша, што је износило око половине грађанског данка.²³

Од данка нису били изузети ни држављани Србије који су се трајно или привремено настанили изван Кнежевине, ма били они и бећари. Српске власти настојале су, међутим, да при одређивању висине и наплати пореза од исељеника, утврђени износ не оптерети превише пореског обвезника, плашећи се да он не прихвати држављанство друге земље.²⁴

Страни држављани који су привремено живели у Србији нису плаћали ни грађански ни бећарски данак, као ни слуге и остали бећари из Турског царства, који су такође сматрани страним држављанима. Они су званично били ослобођени и плаћања општинских терета, али су их посредно плаћали кроз закуп пословног и стамбеног простора, јер је Министарство финансија препоручивало власницима издатих објеката да кроз закупнину наплате општинске прирезе, уколико не желе да их сами плате на тај део

²² „... имају се сви Цигани, који куће и друга своја непокретна добра имају, присојединити к осталим житељима онога места, гди живе и куће своје имају, да једнака права с њима уживају и да се из арачког тефтера испишу и упишу у протокол порез плаћајући глава“. (*Живети у Београду 1831–1841*, документа Управе града Београда, приредила група аутора, Историјски архив Београда, Београд 2003, 274–275)

²³ Зборник закона VII, 1854, 70–71; Зборник закона VIII, 1856, 92–93; *Преглед броја порез плаћајући глава у Србији од године 1834. до 1884*, 26–27. Прва класа циганског харача износила је 24 пореска гроша (то је био потпуни порез, тј. порез “од целе главе”), друга је износила 12 гроша (плаћана је “од полуглаве”), а трећа 8 гроша и наплаћивана је од тзв. шошоја, односно деце старе између 8 и 14 година (Зборник закона VII, 1854, 70). Од новембра 1855. године цигански харач плаћао се 29 пореских гроша од целе главе, од полуглаве 14,20, а од шошоја 10 гроша (Зборник закона VIII, 1856, 93).

²⁴ Стога су, на пример, Букурешкој агенцији налагале да строго води рачуна “да се данак плаћајућем велик не чини, јер ако му је велик, он отиде и плати правителству влашком малиј данак, које га у своје поданство прима, не тражећи има ли он одпуст” (АС, ДС, 1841, РНо 332; *Уредба, како ће се од сад и од бећара данак узимати*, Зборник закона I, 1840, 180, чл. 23).

власништва. Данак није плаћало ни турско, односно муслиманско становништво.²⁵

Као и цео порески систем, и систем пореских олакшица био је наследио из времена прве владавине кнеза Милоша, а за неке категорије пореских обвезника потврђен је Хатишерифом из 1838. Пореске олакшице уживало је више група становништва. Трајно повлашћени били су свештеници, чиновници и заслужна лица, при чему свештеници нису плаћали ни главницу ни део данка од имања, док су чиновници и заслужна лица били ослобођени плаћања главнице.²⁶ Привремено су плаћања пореза били ослобођени ожењени солдати (током служења војног рока),²⁷ кметови и њихови помоћници (током вршења службе, а помоћници само уколико су нису били из истог места као кмет), тзв. новоженци (током једног пореског полугодишта након женидбе)²⁸ и досељеници (током прве две године по досељавању).²⁹ Данак нису плаћали ни богаљи, умоболни и самци-сиромаси, удовци и удовице са недораслом децом и с безвредним имањем или без имања, лица која су посебним одлукама ослобођена плаћања пореза, и самци старији од 70 година.³⁰

Иако пореске обавезе ових категорија становништва нису значајније мењане, ипак се може рећи да је пореска политика уставобранитеља била усмерена на сужавање пореских олакшица. Оно је спровођено помоћу тачног дефинисања категорија становништва које има право на пореске олакшице, уреднијег евидентирања и прецизнијег праћења рокова привремених пореских олакшица, као и повременим ревизијама пореских књига у различитим деловима Србије. Често су незадужени порезом остајали тзв.

---

²⁵ Уредба, како ће се од сад и од бећара данак узимати, 180 (чл. 18); Правила од 12. марта 1841. [...] за пописивање данак плаћајући глава, Зборник закона II, 1845, 32; АС, МФ, П, 1841, ф. I, РНо 50.

²⁶ Правила од 12. марта 1841. [...] за пописивање данак плаћајући глава, Зборник закона II, 1845, 35–36.

²⁷ Од Ђурђева дана 1841. године повлашћени су били и неожењени солдати (Предписаније Попечитељству финансије од 21. децемврија 1840. [...] да солдати ни жењени ни нежењени за време службе своје на своју главу данак не плаћају, Зборник закона II, 1845, 16).

²⁸ Тзв. новоженци нису били ослобођени плаћања пореза ни за прво пореско полугође после женидбе, уколико су били инокосни, односно самци (Правила од 12. марта 1841. [...] за пописивање данак плаћајући глава, Зборник закона II, 1845, 32–34).

²⁹ Правила од 12. марта 1841. [...] за пописивање данак плаћајући глава, Зборник закона II, 1845, 33.

³⁰ Исто, 32–36.

новоженци, јер ни после рока нису били унети у пореске спискове. Ревизијама су враћани на спискове, а приликом сваког утврђеног пропуста, наплаћивана су заостала потраживања, јер није постојао рок застарелости. Уколико би им се економско стање поправило, приликом ревизија губила су пореске олакшице и лица која су посебним одлукама ослобођена данка. Централна власт настојала је да помно прати промене у броју пореских обвезника, а чести налози издавани локалним властима да наплате заостале порезе указују на то да је при томе била неуобичајено ажурна.³¹ Велика пажња посвећена је прикупљању пореза, прецизирана је законска регулатива, контролисана тачност и обухват наплате и усавршавани технички поступци за прикупљање пореза и казне за немар локалне управе при његовом убирању.³² Поред тога, пореске олакшице нису прошириване на нове категорије пореских обвезника, изузимајући велике, најчешће задружне породице и, донекле, инокосне новоженце. Уместо тога, опорезиване су нове социјалне групе. Тиме, додуше, нису сужаване пореске олакшице, али је укидано фактичко повлашћење.

Пореске олакшице сужаване су приликом прописивања општих услова за ослобођење, јер су уредбама кориговани услови повлашћења у правцу све мањег броја изузетих. Тако је по уредби из 1839. године отац са два ожењена сина-пореска обвезника био ослобођен плаћања пореза, док је према каснијим уредбама био ослобађан отац са три или више ожењених синова.³³ Пореске олакшице током владавине Александра Карађорђевића изгубили су и чланови шире породице кнеза Михаила Обреновића, па је наплата пореза тражена од Јована Обреновића. Иако су ови захтеви били мотивисани политичким, а не економским разлозима и нису у пореској политици земље могли да доведу до значајнијих помака, они чине сегмент настојања да се сузи круг лица ослобођених од пореза.

³¹ Среске старешине, на пример, биле су обавезне да достављају посебне спискове новожењаца, оверене потписом свештеника и примирителног суда за све пореске обвезнике који су по основу женидбе ослобођени пореза (*Правила од 1. октоврија 1843. [...] за комисију пописивајућу данак плаћајући глава*, Зборник закона II, 1845, 220).

³² *Уредба о уреднијем и точнијем издавању и купљењу данка*, Зборник закона II, 1845, 133; *Уредба од 21. декемврија 1842. [...] којом се она од 1841. године, у смотренију пописивања данак плаћајући глава допуњава, објасњава и преиначава у неким точама*, Зборник закона II, 1845, 199–200; Зборник закона V, 1853, 11–12; АС, МФ, II, 1849, ф. III, РНо 47; ф. VI, РНо 25.

³³ Зборник закона II, 1845, 222 (чл. 9), 224 (чл. 18); Зборник закона VII, 1854, 135–136; АС, МФ, II, 1849, ф. II, РНо 3.

После краћег колебања у политици према великим породицама, уставобранитељи су проширили број повлашћених у великим породицама и што су породице биле веће, већи број обвезника је ослобађан. Као што је поменуто, најпре је по уредби из 1839. године отац са два ожењена сина-пореска обвезника био ослобођен плаћања пореза, а потом је уредбом од 24. маја 1841. утврђено да се једна пореска глава ослобађа у кући са четири ожењена мушкараца.³⁴ Међутим, већ 22. фебруара следеће године новом уредбом је ослобађана плаћања данка једна пореска глава у кући где су живела три или четири пореска обвезника, две главе у кући где је живело шест, три где их је било осам или девет, а четири где је живело десет пореских глава.³⁵ Такав систем олакшица није значајније ослобађао велике породице пореског терета, јер је, без обзира на величину породица, однос опорезованих и неопорезованих мушкараца у њима остајао приближно исти.³⁶ Проширивање повластица које су уживали инокосни новоженци применом уредбе од 13. октобра 1843. године састојало се у томе да су били ослобођени плаћања данка не само за полугође током кога су се оженили (као по уредби из марта 1841), већ и током следећег полугођа.³⁷

У пореском систему уставобранитеља свештеници су остали трајно повлашћени. Пореско оптерећење чиновништва, међутим, постепено је мењано, а њихове пореске олакшице усклађиване су с вредношћу имања, и тиме за поједине категорије чиновника сужаване. По Хатишерифу из 1838, чиновници су били ослобођени личног пореза и плаћали су само данак на имање.³⁸ Уредбом из 1841. прецизирано је да чиновници, као и учитељи

---

³⁴ Пре владавине уставобранитеља (од указа из 1837), пореске олакшице уживале су породице у којој је домаћин имао најмање три ожењена сина. У том случају, ослобађана је плаћања пореза једна пореска глава (М. Петровић, *Финансије и установе*, књ. I, 350).

³⁵ *Додатак од 10. фебруара 1842. [...] к уредби од 1841. год. у призренију купљења данка, касателно задружни фамилија*, Зборник закона II, 1845, 201–202; Милан Ђ. Милићевић, *Преглед задружног стања Срба сељака*, Гласник Друштва српске словесности IX, 1857, 160; АС, ДС, 1850, Но 8.

³⁶ Код ослобађања једне пореске главе у породици где их је било три, порез није плаћала трећина пореских обвезника, код породица са четири обвезника четвртина, док је код породица са шест пореских обвезника опет само трећина била ослобођена, колико и код породица са девет пореских обвезника. Једино је породица са десет пореских обвезника уживала веће пореско растерећење, будући да су такве породице плаћале 40% пореза мање.

³⁷ *Правила од 1. октоврија 1843. [...] за комисију пописивајућу данак плаћајућу глава*, Зборник закона II, 1845, 220.

³⁸ *Устав Књажества Србије*, 13, чл. 60.

(без обзира на то да ли их је плаћала држава или општина), плаћају данак на имање „сразмерно плаћању мештана њихови на иста“,³⁹ чиме су, као што је наглашено уредбом из 1848. године, при плаћању данка изједначени по статусу са самцима од 70 година, богаљима и умоболнима који су поседовали имање које је неко обрађивао.⁴⁰

Данак на непокретна имања чиновника наплаћиван је у почетку у пуном износу од сваког чиновника-пореског обвезника, без обзира на вредност његовог имања. Од 5. новембра 1849. уведен је за њих нови систем наплате, сличан систему наплате потпуног данка. Тим системом је укупна сума данка чиновника одговарала броју глава чиновника с имањем, а поједини порески обвезници плаћали су мањи или већи део укупне суме, зависно од вредности њиховог имања. На тај начин вредност данка усклађена је делимично с вредношћу чиновничких имања.⁴¹ Још прецизније усклађивање спроведено је решењем од 24. марта 1852. године, којим је предвиђен распон плаћања данка од једног до 12 талира и тачна скала вредности добара и висине данка који се плаћао на одређену вредност имања. При томе су чиновници чија су имања вредела мање од 100 дуката плаћали један талир, а највиши порез од 12 талира плаћали су чиновници с имањем вредним од 8.000 до 16.000 дуката.⁴²

Као што се види, пореске обавезе чиновника нису биле ни приближно адекватне њиховом богатству, посебно када се упореде с обавезама сеоског становништва. Наиме, просечно сеоско имање вредело је само 15

³⁹ *Правила од 12. марта 1841. [...] за пописивање данак плаћајући глава*, Зборник закона II, 1845, 33, чл. 5.

⁴⁰ Зборник закона IV, 1849, 197.

⁴¹ По одлуци из 1849. године данак на имање плаћали су сви чиновници у истом износу, без обзира на вредност њихових имања. Гумачењем ове одлуке из 1849. године измењен је начин обрачунавања данка: “сабраће се укупна сума данка, рачунајући по одбијенију главнице од два талира на сваку главу, по три талира на њи разрезати, соразмерно величини и вредности недвижими добара, рачунајући од главе по три талира,” при чему је укупан збир наплаћеног пореза био раван суми која би се добила наплатом три талира од сваког чиновника-пореског обвезника (*Уреба о начину разрезивања данка на чиновнике*, Зборник закона V, 1853, 52–54; Зборник закона VII, 1854, 140).

⁴² Зборник закона VII, 1854, 141. Порез чиновника одређен је на следећи начин: с мањем вредним до 100 дуката плаћали су један талир; до 500 дуката вредним имањем – два талира, с имањима од 500 до 1.000 дуката плаћали су четири талира, а с имањем од 1.000 до 2.000 дуката шест талира; с имањем од 2.000 до 4.000 дуката плаћали су осам талира, с имањем вредним од 4.000 до 8.000 дуката 10 талира, а они с имањем вредним од 8.000 до 16.000 дуката плаћали су данак од 12 талира годишње.

дуката, према попису становништва који је спроведен 1862. године, дакле убрзо по силаску уставобранитеља са власти,⁴³ и било је оптерећено просечним порезом од три талира (колико је отпадало на део данка плаћен на имање), а чиновник је, напротив, плаћао два талира за имање вредно између 100 и 500 дуката, односно четири талира за имање вредно између 500 и 1.000 дуката. Однос између вредности имања и висине пореза на имање показује да је напор уставобранитеља да се усклади економска моћ чиновника с њиховим пореским задужењем био ограничен само на усклађивање вредности пореза и имања унутар те друштвене групе, а да је чиновништво и надаље остало веома повлашћена пореска категорија становништва.

Најмање пореске олакшице уживало је сеоско становништво. Иако углавном није располагало вредним имањима ни остваривало високе приходе,⁴⁴ веома мали део тог становништва био је ослобађан плаћања пореза или је плаћао умањени данак. Анализа, додуше малобројних, сачуваних спискова пореских обвезника указује на то да је највећи део сеоског становништва плаћао пун порез. Тек око 10% имало је олакшицу да плаћа умањени порез, а већина повлашћених плаћала је половину данка.⁴⁵ У градским насељима је нешто већи проценат пореских обвезника био по-

---

⁴³ *Вредност непокретног имања у Србији у години 1863*, Државопис Србије II, 1865, 73.

⁴⁴ У 26 села Горње Ресаве, на пример, просечна вредност имања износила је 1862. године од 50 до 190 аустријских дуката, зависно о ком селу је реч. Изузимајући ново село Злетово, које је имало најнижу просечну вредност имања (18 дуката), просечно имање било је најмање вредности у селима Ресавица (48 дуката) и Бељајка (56 дуката), а највредније у селима Пањевац (189,5 аустријских дуката) и Ломница (179,5 дуката). Б. Перуничкић, *Државни попис у Горњој Ресави 1863. године*, Београд 1990, 41–310.

⁴⁵ Анализа сачуваних спискова пореских обвезника показује да су најчешће 10%, понекад и 20% обвезника чинили они који су плаћали само део главнице (АС, Начелство округа ужичког (=НОУ), 1849, ф. I, Р. 49, К. 11). Веома ретко ослобођених је било и више, али се тада обично радило о малим селима са десетак-петнаестак кућа, као што је село Остружница (АС, Поклони и откупи, Протокол порескиј глава среза посавског, окружија београдског 1839), што релативизује добијене односе између повлашћених и неповлашћених, због малог укупног броја пореских обвезника. Ослобођени порески обвезници са села били су веома сиромашни. На то указује чињеница да се у примедби, којом се објашњава основ ослобођења, најчешће наводи: убог, убог без баштине, одвећ убог и без баштине, без нигди ништа и слично. Понекад су порески обвезници ослобађани дела данка и када су имали “мало баштине”, “само занат” и слично (Историјски архив Чачак (=ИАЧ), Начелство округа чачанског, кут. 2, 1850–1854, ф. II, попис пореских глава варош Карановац).

влашћен, понекад и до четвртине. Тешко је проценити на основу чега су пореске обавезе сеоског становништва умањиване, јер је у многим случајевима наплаћиван пун износ пореза и када је уз име обвезника у пореској књизи уписана примедба да је сиромашан, па чак и сасвим сиромашан. Ни обвезници за које се изричито тврди да нигде ништа немају нису ослобађани плаћања данка, већ је њихово пореско оптерећење смањивано на једну четвртину пуног износа.⁴⁶ Пун износ пореза плаћали су и ожењени обвезници без имања, који су радили туђу земљу, чак и досељеници који су се издржавали надничењем на туђим поседима.⁴⁷

Највероватније је овакав однос према пореским обавезама сеоског становништва проистакао из схватања, наслеђеног из феудалног периода, да значајан привредни потенцијал чини човек – зрео и ожењен мушкарац, а не имање којим располаже.⁴⁸ Постепена промена овог схватања може се наслутити у стилизацији чланова уредби о плаћању пореза издатих током владавине уставобранитеља. Наиме, што су касније издаване, имање и његова вредност добијали су све већи значај за одређивање пореске способности појединца.⁴⁹

Најмање промена у односу на владавину кнеза Милоша уставобранитељи су спровели при наплати бира, пореза за издржавање свештенства. Бир је, као и данак, наплаћиван два пута годишње. Сеоско становништво плаћало га је у натури, а градско у новцу. Сваки порески обвезник на селу

⁴⁶ АС, ДС, 1856, Но 357; АС, МФ, П, 1841, ф. I, РНо 50; ИАЧ, Начелство округа чачанског, кут. 2, 1850–1854, ф. II, попис пореских глава, варош Карановац.

⁴⁷ Зборник закона VI, 1853, 144–145; АС, Начелство округа шабачког (=НОШ), 1840, АНо 102.

⁴⁸ На такав закључак упућује и став Државног савета да ожењене младе мушкарце који немају никакво имање не треба ослободити плаћања данка, нити им наплаћивати бећарски данак “сматрајући на добро наплаћивање надница, и уобште заслуга свакога, који само има вољу радити, као и на незнатност данка у отечеству нашем [...] не може у овом изузетку правити са младим и здравим ожењеним људма, који ако и не притјажавају никаквог имања, без сваког усиљавања могу се поставити у стање, овако малиј, какав је у отечеству нашем данак плаћати, тим лакше, што премда се по главама данак разрезује, ипак могућније главе слабијима у помоћ притичу, чим се истина од могућни[x] немогућним у новцу, ал и од ови[x] онима у раду и послуги, и потоме тако рећи узајмична помоћ указује”, па је решио: “да се свака ожењена глава, макар да она никаквог имања не притјажава, но од службе и аргаштине живи, у читаву порезску главу уписује” (Зборник закона VI, 1853, 145). Видети и: АС, ДС, 1856, Но 357.

⁴⁹ То, поред осталог, показује и постепено диференцирање висине пореза на имање које су плаћали чиновници.

давао је 12 ока жита (око 15 kg),⁵⁰ а у граду 1,20 гроша.⁵¹ Висина бира у на­тури није се мењала током владавине уставобранитеља, али је убрзо по њиховом доласку на власт промењен износ који се плаћао у новцу. Он је од 1842. износио пет пореских гроша, односно 100 пара на пола године. Бир су у пуном износу плаћали и порески обвезници који су били ослобо­ђени плаћања данка или дела данка, уколико нису ослобођени због сиро­маштва.⁵²

Посредни порези – прирези и таксе, претрпели су током владавине уставобранитеља много мање промена. При наплати приреза уставобрани­тељи су такође настојали да повећају обухват обвезника и да изједначе обавезе становништва. Прирезе су плаћали сви обвезници државног данка, а лица која су била ослобођена данка углавном нису плаћала ни прирез или су плаћала само неке прирезе. Повлашћене категорије пореских обве­зника биле су само изузетно ослобођене плаћања неких од приреза или су их плаћале под повољнијим условима.⁵³ Специфичан третман у наплати приреза имали су муслимански поданици српске државе. Стално настање­ни Цигани муслиманске вере, на пример, плаћали су само прирезе који су купљени због опште користи заједнице (градње или куповине зграда за др­жавна надлештва, градње чесме, ћуприје, калдрме...) и то половину вред­ности, док прирезе у корист цркве и школе нису плаћали.⁵⁴

Прирези нису били стандардизовани на нивоу целе земље, већ су увођени према потребама и могућностима мањих административних једи­ница, најчешће општина. Општински прирези прикупљани су за најразви­ченије намене – од доприноса за градњу калдрме или цркве, набавке раз­личитих потрештина које нису планиране буџетом, преко плаћања тро­шкова чиновника у визитацијама до плаћања различитих прослава. Прире-

---

⁵⁰ Понека општина, попут ваљевске, стекла је право да уместо жита плаћа бир ку­курузом, мада се свештенство противило таквим изменама устаљених обичаја (АС, ДС, 1843, Но 581).

⁵¹ Мита Петровић, *Финансије и установе*, књ. I, 205.

⁵² Зборник закона IV, 1849, 164, 173. Иако није представљао велико пореско опте­рећење за сеоско становништво, бир није уредно исплаћиван, па су неке сеоске општине остајале дужне више година и морале су да буду посебним одлукама централних власти упозораване на обавезе (АС, НОУ, 1849, ф. III, Р. 222, К. 4).

⁵³ Зборник закона VII, 1854, 5; Зборник закона VI, 1853, 117. Цигани коритари, на пример, нису морали да сносе општинске терете, уколико нису имали кућу или зе­мљу (АС, ДС, 1856, Но 123). Ожењени пандури и практиканти, као и поштански настојници, на пример, од 1856. године такође нису плаћали општински прирез (Зборник закона IX, 1857, 23; Зборник закона X, 1857, 7) итд.

⁵⁴ Зборник закона III, 1847, 104.

зом су формирана и средства за плате сеоских учитеља, док нису стекли статус државних чиновника.⁵⁵

Иако је још по ступању на власт Намесништво донело одлуку да се прирези не могу уводити “без знања Правителства”,⁵⁶ све до средине педесетих година државна управа није имала потпун увид у врсте и намене прикупљаних приреза. Тада је на захтев кнеза Александра спроведена анкета о врстама и намени убраних приреза за 1854. годину, с намером да се прирези подвргну контроли. Кампања није постигла циљ, па је 1858. одлучено до које своте општине могу самостално располагати прикупљеним средствима, а за које морају тражити сагласност Министарства унутрашњих дела. Тек 1859. године, након силаска уставобранитеља с власти, посебним решењем одређено је да контролу над прирезима које су расписивале општине, и уопште над општинским приходима и расходима, преузме Министарство финансија.⁵⁷

Уставобранитељи су увели прирезе које су убирале све општине у истом износу и за исту намену. Новоустановљени прирези, истина њих свега неколико, најчешће су били намењени попуњавању државних фондова или финансирању одређених институција од значаја за целу земљу. Значајни су стога што су њима укинуте пореске олакшице оних група становништва, попут свештеника, које су биле повлашћене при плаћању грађанског данка, и изједначени сви порески обвезници. Најпре је (1853) уведен прирез од једног гроша за Земљоделску школу у Топчидеру, а убрзо (1855) и прирез од два цванцика годишње за школски фонд, којим су обједињени прирез за плате учитеља основних школа и прирез за плате особља и издржавање Земљоделске школе. Устројством Земљоделске школе од 23. јануара 1853. године предвиђено је да прирез од једног гроша плаћа „од сваке пореске главе и од чиновника“, али су већ 10. новембра исте године прирезом обухваћени и „кметови, и сви они, кои се сбог задруге од плаћања данка ослобађавају, мирски свештеници, учитељи, служитељи правителствени, сви они, кои бећарски данак, и Цигани, кои арач плаћају, изузимајући децу, тако названу `шошой`“.⁵⁸ Све те категорије становништва обавезане су (26. децембра 1855) и на плаћање приреза од два цванцика, а посебно су апострофирани чиновници, пензионери, учитељи, кме-

⁵⁵ Висина приреза за плате учитеља није била уједначена (Зборник закона VIII, 1856, 98–99). Видети и: АС, ДС, 1848, Но 40; 1853, 467.

⁵⁶ *Уредба за општинске приходе*, Зборник закона I, 1840, 120.

⁵⁷ Зборник закона XII, 1859, 64. Одредба је важила до доношења *Закона о устројству општина* из 1866. године.

⁵⁸ *Устројнице Земљоделске школе у Топчидеру*, Зборник закона VII, 1854, 3; Зборник закона VII, 1854, 116.

тови „и сви остали житељи отечества, кои стално превивавње и извѣстан начин живљења имају“.⁵⁹

Определивши се за старински облик прикупљања пореза по глави становника државна управа нашла се у процепу између готово непроменљиве висине прихода од данка, који је чинио око половине укупних буџетских прихода, и све већих потреба државног буџета (провоцираних развојем државне управе и улогом коју је она имала и намеравала да стекне у креирању привредног и друштвеног развоја земље).⁶⁰ Овај несклад између буџетских потреба и ограниченог и слабо променљивог прилива решаван је углавном посредним порезима. Посредни порези, обично називани таксама, убирани у готово свим делатностима – приликом издавања дозвола или закупа за обављање делатности, жирења свиња и попаше остале стоке, отварања радњи, коришћења дрвета за грађу, огрев или коље, приликом коришћења пољопривредног земљишта, руда, шума, преласка преко река и мостова и т.д.⁶¹

Обично је унапред одређивана висина таксе, мада су повремено убирани и кроз одређени проценат од остварене добити или одређену количину од остварене производње.⁶² Убирале су их и централна и локална управа. Централној управи припадали су приходи од експлоатације руда, шума, река или друмова, а локалној таксе на коришћење риболовних бара, жиропаже, камена, за вађење креча и слично. Висина такси, међутим, одређивана је потпуно неселективно, па нису чиниле инструмент привредне политике. Изузетак чини једино веома висока аренда (такса) за сеоске дућане.

Као мера заштите варошке дућанске трговине, још за прве владавине кнеза Милоша забрањено је отварање сеоских дућана без посебне судске дозволе.⁶³ Намесништво је 18. септембра 1839, у складу са залагањем за слободну трговину, одобрило држање дућана у сваком селу, и тиме било осетно либералније према сеоској дућанској трговини од кнеза Ми-

---

⁵⁹ *Решеније о прирезу на Фонд школскиј за издржавање учитеља основни школа и земљеделске школе топчидерске*, Зборник закона VIII, 1856, 99–100. Увођењем овог приреза превазиђена је шароликост висине плата учитеља основних школа, које су дотада финансирале општине у складу са сопственим економским могућностима, а школски фонд је ојачан. Тиме су створене и претпоставке да учитељи добију статус државних чиновника и социјалну сигурност коју су они имали.

⁶⁰ Н. Вучо, *Привредна историја Србије до Првог светског рата*, Београд 1955, 234. Други по величини приход српска држава је остваривала од царина.

⁶¹ Поред судских и административних такса постојале су и друмске, превозне, тржне и мерачке таксе за касапске, механске, дућанске и друге радње итд.

⁶² АС, ДС, 1840, Но 225, 281; 1843, Но 394.

⁶³ Мита Петровић, *Финансије и установе*, књ. I, 387.

лоша, али је истовремено успостављен принцип да се у селу може отворити само један дућан. Његово отварање условљено је плаћањем веома високе годишње аренде од 50 талира. Одлука је мотивисана жељом да се спречи умножавање сеоских дућана “на штету трговине варошана”.⁶⁴ Приходи од сеоских дућана и сами дућани били су у надлежности општина. Показало се, међутим, да општине, руковођене сопственим економским интересима, одобравају отварање више дућана и отварање дућана уз плаћање ниже годишње аренде. Стога је 1840. прихватање ниже аренде проглашено злоупотребом општинских права на убирање прихода и сходно томе кажњавано.⁶⁵ На тај начин, уставобранитељи су до краја владавине наставили да штите варошку трговину високим таксама а сличан однос према овој привредној делатности држава је задржала до доношења *Закона о сеоским дућанима* 1870. године, који је, и поред одређене либерализације, још увек био рестриктиван према сеоској дућанској трговини.

Свесни да спроведеним мерама пореске политике буџетски приходи нису довољно увећани, уставобранитељи су при крају владавине покушали да спроведу пореску реформу не би ли изнашли нове изворе прихода неопходне због пренапрегнутих државних финансија. Министарство финансија формирало је 1856. године посебну комисију, која је предложила нови порески систем и определила се за прелазак на порез по имовној снази становништва. Њен предлог, међутим, осујетило је издвојено мишљење Јована Гавриловића, начелника Одељења промишљености истог министарства, који је сматрао да је попис становништва, планиран ради увида у имовно стање становништва, сувише спор, а да држави треба новац одмах

⁶⁴ *Указ Попечителству финансије*, Зборник закона 30, 1877, 259. И поред тога, државне власти су, из данас недокучивих разлога, повремено ослобађале неке сеоске дућанције плаћања аренде (АС, ДС, 1853, Но 549).

⁶⁵ *Уредба против злоупотребљенија с благодејанијама обитинским*, Зборник закона I, 1840, 206, чл. 5–6. После доношења уредбе општине су и даље покушавале да из различитих разлога смање аренду сеоским дућанцијама, али су се сада са захтевом за смањење обраћале Министарству финансија ради одобрења. Углавном су биле одбијане (АС, ДА, 1843, Но 322; АС, МФ, П, 1841, ф. VI, РНо 392). Државна управа је одлучно следила сопствену политику према сеоским дућанима, па је средином четрдесетих година подржавала захтеве за отварање једног сеоског дућана, без обзира на удаљеност села од градског насеља (осим ако није било у непосредној близини варошице у унутрашњости), али није толерисала постојање већег броја сеоских дућана у неком насељу и ти дућани су затварани (АС, ДС, 1839, Но 189; Б. Перуничих, *Крушевац у једном веку 1815–1915*, Крушевац 1971, 419).

и да због тога треба само повисити постојећи порез.⁶⁶ Нова пореска реформа, пројектована под кнезом Михаилом 1861. године,⁶⁷ којом је такође планирано увођење пореза по имовној снази становништва, остала је, као и реформа његовог оца, само на припремној фази (спроведен је попис становништва 1862/3. године), па је Србија све до 1884. године задржала застарели порески систем, наслеђен из феудалног доба.

Bojana MILJKOVIĆ-KATIĆ

TAX POLICY OF THE DEFENDERS OF THE CONSTITUTION

Summary

In order to increase the budget revenue, Defenders of the Constitution dedicated considerable attention to tax collecting, making more precise the laws, increasing the number of people liable for taxation, controlling the precision and range of collecting, and perfecting technical procedures for taxation and punishments for negligence of local authorities. Beside that, regulations corrected the conditions under which fewer people were exempt from taxation, and the process of unification and standardization of intermediate taxes, followed by abolishment of the benefits of some segments of the population. Taxes were increased by introduction of the single men's tax, that is to say, including in the tax system of unmarried people with no property, who worked for others, as well as by inclusion of permanently settled Romas. As they remained within tax gathering per capita, economic effects of their tax policy were not great, and effects of the increased tax collection was diminished by the fact that duties of new people liable to pay taxes were considerably lower than the full rate of the civic tax.

---

⁶⁶ Међутим, порез по глави није повећан (Даница Милић, „Непокретна каса“. Из предисторије банкарства у Србији, Мешовита грађа (Miscellanea), књ. 9, Београд 1981, 203).

⁶⁷ Закон о плаћању пореза по имућности, Зборник закона XIV, 1862, 147–155.